

1. ábra

Az 1878-as korteshadjáratok főbb helyszínei a pesti választókerületekben
Alaptérkép: Sz. k. Pest városa beltelkei és környékének átnézeti térképe, részlet.
(Budapest Főváros Levéltára, Térképtár XV.16.b. Pest sz. k. város térképei – 1871. 221/29)

Jelmagyarázat

Szavazási helyszínek:

- 1: Régi Városháza (IV. kerület)
 - 2: Vigadó (V. kerület)
 - 3: Terézvárosi iskola (VI. kerület)
 - 4: Lövölde (VII. kerület)
 - 5: Nemzeti Lovarda (VIII. kerület)
 - 6: Köztelek (IX. kerület)
- A Sugár út és a Dunakorzó —

Főbb kampányrendezvények hozzávetőleges helyszínei:

- kormánypárti
- mérsékelt/egyesült ellenzéki
- függetlenségi
- pártonkívüli

A választók gyülekezési helyei 1878. augusztus 5-én:

- ◆ kormánypárti
- ◆ mérsékelt/egyesült ellenzéki
- ◆ függetlenségi

Gerhard Péter

A választás topográfiája

Az 1878-as pesti országgyűlési képviselő-választás korteshadjáratának térhasználata

Korteshadjárat, választási küzdelem, győzelem és vereség: a választásokkal kapcsolatos események leírásakor gyakran élünk a harcászati terminológiából kölcsönzött metaforákkal. Ebben a szimbolikus keretben a (városi) tér a csatamező szerepét tölti be. Ha a „háború” célja a választók meggyőzése, akkor azt gondolnánk, hogy a győzelemre annak van esélye, aki, maradva a katonai analógiáknál, a „csatateret”, azaz a közterületeket is uralja. Az utcai demonstrációk azonban a politikai nyomásgyakorlás alapvető eszközeivé csak a modern tömegpártok megjelenésével váltak. A 19. századi Magyarországra még kevésbé jellemzők a befolyásukat a tömegek erejének bevonásával erősíteni kívánó politikai mozgalmak. Felvetődik azonban a kérdés, hogy ebben az időszakban volt-e már jelentősége annak, hogy a kortesek felmutassák a képviselőjelöltek támogatottságát a közterületeken. Az 1878-as pesti országgyűlési képviselő-választásokra egy kialakulóban lévő nagyvárosban került sor, ahol a választópolgárok aránya az összlakossághoz képest ugyan meglehetősen csekély volt, de a nagyvárosi ember már érdeklődéssel tekintett a kampány eseményeire, és tömeggé verődve akár kihívást is jelenthetett a választások zavartalan lebonyolításában és a politikai véleménynyilvánítások korlátok között tartásában érdekelt hatóságok számára. Ebben a tanulmányban azt kívánom bemutatni, hogy a modern választási hadjáratok kialakulása előtti korszakban mi volt az utca, az utcai jelenlét jelentősége a választásokkal kapcsolatos események során, és hogyan viszonyultak ehhez a kampány szereplői. A probléma vizsgálatához a következő kérdéseket szeretném körüljárni: hogyan helyezhetők el a választás eseményei a nagyvárosi térben; továbbá kik és hogyan szervezik meg, használják, illetve ellenőrzik ezt a városi teret a korteshadjárat valamint a szavazás lefolyása során.

1878-ban már a dualizmus, és különösen annak leghosszabb, bár éppen csak elindult periódusa, a Tisza Kálmán-korszak kifejlett választási rendszere működött. A társadalomtörténészek érdeklődését eddig ebből az időszakból jobbra az 1884-es választások keltették fel, az ekkor tetőző és a választási harcban is megjelenő antiszemita mozgalom miatt.¹ A 19. századi választások közül éppen e virulens tömegmozgalom megjelenése miatt az 1884-es a leginkább atipikusnak mondható, míg az 1878-as – amikor ennek még a nyomait sem látjuk – az egyik legtipikusabbnak, legátlagosabbnak tekinthető. Az 1878-as választások

¹ Horváth 1998; Kövér 2011: 655–677.

kapcsán előljáróban még azt is érdemes megemlíteni, hogy az öt pesti választókerületből csak kettőben nyert deklaráltan kormánypárti jelölt, egy kerületben pedig – és ez árnyalja, legalábbis fővárosi vonatkozásában az „érdektelen” választásról tett kijelentést – egyenesen függetlenségi győzelem született. Az 1875-ös választási eredmények révén megszilárdult, a pártfúzió nyomán felállt rendszeren belül azonban alapvetően nem történt átrendeződés, érdemes tehát megvizsgálni, hogy milyen szerepet játszottak ekkor a tömegek, illetve kik és milyen módon kontrollálták térhasználatukat.

A történetírás térbeli fordulata (*spatial turn*) nyomán a legújabb kutatások azt hangsúlyozzák, hogy önmagában a tér nem magától értetődő kategória, a társadalmi gyakorlat hozza létre, illetve alakítja a teret.² Ezáltal a kutatása sem szűkülhet le pusztán az épített környezet analízisére: a térhasználatot is a vizsgálat tárgyává kell tenni. Így merülhet fel a kérdés, hogy ki rendelkezik a tér felett, azaz ki ellenőrzi azt, és hogyan tudja fenntartani ezt a hatalmát? A választások kapcsán ezt a kérdést úgy lehet szűkíteni, hogy kik (mely hatóságok, társadalmi csoportok) és milyen módon tudták alakítani a választók – és ezzel párhuzamosan a teljes nagyvárosi népesség – térhasználatát a választási eljárás egyes eseményei során.

A VÁLASZTÓJOG ÉS A VÁLASZTÁSOK MENETRENDJE

Az 1848-ban elfogadott első magyar választójogi törvény (1848: V. tc.) a választójogot azok számára biztosította, akikről tulajdonuk, (egy bizonyos szint feletti) jövedelmük vagy pedig korábbi jogaik, illetve „tanultságuk” révén feltételezhető volt, hogy képesek megfontolt, anyagi befolyásolástól mentes döntést hozni a választóhelyiségben. Az 1874-ben módosított szabályozás (1874: XXXIII. tc.) után a választásra jogosultak körét nem csupán közvetlenül a választások előtt határozták meg, hanem ez rendszeres közigazgatási feladattá vált. Már az 1848-as törvény rendelkezett a választás lebonyolítására a törvényhatósági közgyűlés által létrehozandó szervezetről, az alispán (illetve Budapesten a polgármester) vezetésével működő központi választmányról, amelyben a törvényhatóság valamennyi választókerülete képviseltette magát.³ E testület feladata lett a választói névjegyzékek összeállítása és – a rendőrség bevonásával – a szavazás lebonyolítása. 1874-től – a korábbi gyakorlattól eltérően – nem csak azok kerültek be a választási névjegyzékekbe, akik jelentkeztek, hanem a harminckét, majd 1877-től harminchat tagú központi választmánynak folyamatosan (évente) minden választásra jogosultat fel kellett vennie a névjegyzékbe. Budapest törvényhatósága 1877-ben rendezte a főváros kilenc választókerületének határait, s ezzel sikerült

² A városi térhasználat historiográfiájának legfrissebb összefoglalásai: Gyáni 2007; Novák 2009.

³ Az 1848. évi V. törvénycikk 7. §-a még csak az alispánt teszi meg a testület elnökéül, az 1874. évi XXXIII. törvénycikk 18. §-a már opcionálisan a fő- vagy alispánt nevezi meg elnökül.

végül eleget tenni az 1874-es választójogi törvény ama előírásának, hogy a központi választmányba minden választókerületből legalább két tag kerüljön be.⁴

Milyen eseményekből tevődött össze a képviselők megválasztásának folyamata?⁵ 1878-ban a központi választmány által összeállított választói névjegyzékeket a január 9-én tartott közgyűlés előtt mutatták be, ezután a fővárosi levéltárban helyezték el őket. Az 1878. június 30-án kelt, az országgyűlés egybehívását tartalmazó királyi leirat⁶ indította meg hivatalosan a választási eljárást,⁷ a kampány azonban országosan már június 26-án megkezdődött,⁸ és egyes választókerületekben addigra gőzerővel folyt. Tulajdonképpen a kampányesemények nyitányához lehet sorolni az egyes kerületek előző ciklusbeli képviselőinek – ekkoriban elhangzó – beszámoló beszédeit is, főleg, ha ezek a képviselők fontolgatták újraindulásukat. Ezután került sor a választói névjegyzékek egyeztetésére. A fővárosi központi választmány 1878. július 2-i ülése határozott arról, hogy július 25-ig legyenek kifüggesztve a névjegyzékek az egyes kerületi előljáráóságokon, hogy a választók a nyilvánosságra hozott listák alapján (az előljáráóságokon beadott, de a központi választmányhoz címzett) felszólamlásokkal élhessenek.⁹

A korszak magyarországi pártjai még nem szervezett tömegpártok, hanem – Max Weber terminológiájával élve – „honorácior pártok” voltak, amelyeket még nem jellemezett a pártszervezet, a hivatásos politikusok köre lényegében a parlamenti képviselőkre szorítkozott, a párt aktivitása is kimerült a parlamenti képviselők klubjainak tevékenységében, két választás között pedig lényegében alig lehetett helyi pártéletről beszélni. Ekkoriban a képviselők

⁴ Az 1848-as választásokon még az öt pesti városrész alkotta az öt választókerületet. Az 1865-ös választások alkalmával határozták csak meg, hogy Pest városának a Kerepesi úttól délre fekvő külterületei a József- vagy a Ferencváros választókerületeihez tartozzanak-e. 1877-től a választókerületek a főváros kerület szerinti felosztásához igazodtak, így a két kerületre osztott Terézváros, illetve a korábban egy választókerületet alkotó II. és III. kerület immár két-két képviselőt küldhetett a parlamentbe. A kerülethatárokhöz képest csak annyiban tértek el a választókerületek határai, hogy Józsefváros külterületei és (a VII. választókerülethez csatolt Rákospalvát kivéve) a X. kerület, amely korábban sem választott önállóan, Ferencvárossal alkotott egy választókerületet, mivel ez utóbbi városrész a többinél jóval kisebb népességű volt. Így nagyjából egyenlő, úgy 1500–2500 választóval rendelkező választókerületek alakultak ki a fővárosban. BFL IV.1403.a. (Az 1877. május 30-án és június 1-jén folytatólagosan tartott közgyűlés jegyzőkönyve), 128–131.

⁵ A kampány és a szavazás eseményeinek bemutatásakor elsősorban a fővárosi központi választmány választási irataira, a budapesti rendőrség irataira és az egykorú sajtó tudósításaira támaszkodtam. A hivatkozott lapok közül az *Ellenőr* és *A Hon* kormánypárti volt, a *Pesti Napló* ekkor a „habarékpárthoz” húzott, míg az *Egyetértés* és *A Nép Zászlója* a függetlenségi jelölteket népszerűsítette.

⁶ Az előző országgyűlés feloszlását a kormány előbbre hozatta, hogy még a népszerűtlen boszniai okkupációt megelőzően sor kerülhessen a választásokra, a hadműveletek mégis elkezdődtek a választások kitűzött augusztusi időpontja előtt. Kozári 2003: 313.

⁷ BFL IV.1403.a. (Az 1878. július 10-én és 12-én folytatólagosan tartott közgyűlés jegyzőkönyve), 149–150.

⁸ *A Hon* 1878. június 27. Reggeli kiadás 1.

⁹ *Ellenőr* 1878. július 3. Reggeli kiadás 3.

párthovatartozása az alakuló parlamenti ülés előtt még nem volt egyértelmű, így a szavazásokon sem tanúsítottak feltétlen lojalitást. Nem léteztek helyi pártszervezetek, a helyi értelmiség és polgárság befolyásos tagjai – akiket Weber honorácioroknak nevezett – választották ki a jelöltek, és szervezték a politikai akciókat; az országos program vagy agitáció is csak fokozatosan alakult ki.¹⁰ A pártoknak először meg kellett alakulniuk, majd csak ezt követően, a választópolgárok egyes szűkebb vagy tágabb csoportjai, választmányok, bizottságok ülésezése nyomán választották ki a megfelelő képviselőjelöltek.¹¹ Ezután kerülhetett sor a jelöltek bemutatkozó beszédeire, a kortes eseményekre, amelyekről elsősorban az egykorú sajtó adott hírt a választóknak, részletesen beszámolva a rendezvények lefolyásáról.¹²

A választások színhelyeül egy belügyminiszteri rendelet szerint olyan épületeket kellett kiválasztani, amelyekért nem kértek bérleti díjat, ha pedig erre nem volt lehetőség, akkor a helyszín kijelöléséhez a miniszter engedélye kellett. A fővárosban három ilyen helyszín merült fel.¹³ A II. kerületben a Fácán vendéglő és a III. kerületben a Korona vendéglő kiválasztása arra utal, hogy megfelelő középületek híján ezekben a városrészekben magántulajdonú helyiségek kibérlésére került sor. A III. kerületben azonban végül a Korona vendéglő helyett mégis az óbudai előjáróság épülete lett a szavazás helyszíne. Érdekes a VII. kerület számára kijelölt Lövdöde épülete: itt eredetileg nem derült ki egyértelműen, hogy kell-e bérleti díjat fizetni, a szavazást ennek ellenére itt ejtették meg.

A választási rendezvények nagyrészt az adott kerületre korlátozódtak, kivéve a bel- és a lipótvárosi kortes eseményeknek egyaránt otthont adó Vigadó épületét, illetve a Terézvárost, ahol a kerülethatáron fekvő Lövdödét mind a VI., mind pedig a VII. kerület jelöltjei igénybe vették – bár ekkor még csak alig néhány éve vágták közigazgatásilag ketté Pest legnépesebb városrészét, és a VII. kerületnek még saját neve sem volt. A választókat csak az épületeken belül osztották szavazókörökbe, általában vezetéknevük kezdőbetűi alapján.

A fő esemény maga a nyílt szavazás volt, amelyre 1878-ban az egész fővárosban augusztus 5-én került sor. Két kerületben tartottak második fordulót, a IV. és a IX. kerületben ugyanis egyik jelölt sem kapta meg a leadott szavazatok felét, azokban csak augusztus 22-én dőlt el a mandátumok sorsa (*1. táblázat*).

¹⁰ Weber 1970: 414–415.

¹¹ Az üzemszerű pártműködés csírájában azért már 1878-ban is megfigyelhető: mind a szabadelvű, mind a függetlenségi párt tartott országos kampányindító értekezletet, és a jelöltek kiválasztásának országos egyeztetésére is történtek kísérletek.

¹² A későbbiekben nagyüzemivé vált korteskedést mutatta be: Gerő 1990.

¹³ *Egyetértés* 1878. július 23. 2; *Ellenőr* 1878. július 23. Reggeli kiadás 1; *A Hon* 1878. július 23. Reggeli kiadás 2.

1. táblázat

A pesti képviselőjelöltek 1878-ban, és a rájuk leadott szavazatok

I. forduló			
Választókerület	Jelölt	Jelölt	Jelölt
IV. kerület	Királyi Pál (egyesült ellenzéki, 366 szavazat)	Havas Ignác (szabadelvű, 358 szavazat)	Irányi Dániel (függetlenségi, 27 szavazat)
V. kerület	<i>Wahrmann Mór</i> (szabadelvű, egyetlen jelölt, nincs választás)		
VI. kerület	<i>Podmaniczky Frigyes</i> (szabadelvű, 463 szavazat)	Helfy Ignác (függetlenségi, 238 szavazat)	Radocza János (szabadelvű, 218 szavazat)
VII. kerület	<i>Hoffmann Pál</i> (pártonkivüli, 620 szavazat)	Füzesséry Géza (függetlenségi, 126 szavazat)	
VIII. kerület	<i>Szilágyi Dezső</i> (egyesült ellenzéki, 684 szavazat)	Jókai Mór (szabadelvű, 615 szavazat)	
IX. kerület	Steiger Gyula (szabadelvű, 279 szavazat)	Wodianer Béla (szabadelvű, 203 szavazat)	Thaly Kálmán (függetlenségi, 361 szavazat)
II. forduló			
Választókerület	Jelölt	Jelölt	
IV. kerület	<i>Királyi Pál</i> (447 szavazat)	Havas Ignác (377 szavazat)	
IX. kerület	Steiger Gyula (373 szavazat)	<i>Thaly Kálmán</i> (518 szavazat)	

Mielőtt a választási események helyszíneiről illetve a korteshadjáratokhoz kapcsolódó térhasználatról esne szó, érdemes tisztázni, kik kontrollálhatták mindezeket. Arra vonatkozóan, hogy ki képes befolyásolni a szavazási eredményeket, azaz ki gyakorol hatalmat a választási eljárás, a kampányesemények felett, a dualizmus kori választásokkal kapcsolatban két álláspontot fogalmazott meg a magyar történetírás. Míg Gerő András szerint a kormánypárt a korszakban a választási manipulációk és csalások rendszere révén tartotta fenn parlamenti többségét, addig Szabó Dániel vitatta a közvetlen kormánybefolyásolás meghatározó szerepét, mivel a választások lebonyolítása a törvényhatóságok kizárólagos hatáskörében állt, így az ellenzéki többségű körzetekben nagyobb esély volt arra, hogy a helyi többség befolyásolja a választásokat.¹⁴ A helyi törvényhatóság tagjai közül választották például a választási eljárás lebonyolításáért felelős fővárosi központi választmányt. E testület tagsága is segíthet megvilágítani azt,

¹⁴ Gerő 1988; Szabó 1999: 132–136. A Szabó Dániel által hegemon többpártrendszerként jellemzett rendszerben a kormánypárt leváltása gyakorlatilag nem volt lehetséges, a parlamenti többség fenntartásához nem is kellett ezért a rendszerbe beépíteni a választási visszaéléseket. Szabó 1992: 202.

hogyan nyerhettek ellenzéki vagy pártonkívüli jelöltek egyes pesti választókerületekben. Így a képviselőjelöltek közül a pártonkívüli Hoffmann Pál és a mérsékelt ellenzéki Királyi Pál éppúgy a tagok között szerepel, mint a mérsékelt ellenzéki Szilágyi-kampány egyik vezetője, Molnár Endre. Egyetlen választási eredményt nem jelzett előre a választmány összetétele: a testületben ülő és a függetlenségi Thaly Kálmán győzelmében ellenérdekelt IX. kerületi tagok végül nem tudták megakadályozni ellenfelük győzelmét.

Szabó Dániel álláspontját igazolja az is, hogy a fővárosi központi választmány 1878. augusztus 3-i ülésén, a választások előtt két nappal volt kénytelen foglalkozni például egy olyan problémával, miszerint egyes választókerületekben még a látszatra sem ügyelve, a szavazatszedő küldöttségek élén pártelnököket lehet találni. Köztük nem csak kormánypártiakról volt szó: a VIII. kerületben az elnökségről lemondott Röck Szilárd helyett Molnár Endre lett a választási elnök, aki egyidejűleg a helyi ellenzéki Szilágyi-párt egyik vezetője volt, és az itteni küldöttségekben szintén a Szilágyi-pártiak domináltak.¹⁵ Épp a VIII. kerületben érték vádak a kerületi elöljáróságot, hogy az ellenzéki Szilágyi-párt javára megengedhetetlen eszközökkel befolyásolta a választókat.¹⁶ Így a kormánypárti többségű Budapesten az egyes választókerületekben akár ellenzéki kezekben is lehetett a szavazás irányítása.

A KAMPÁNY HELYSZÍNEI ÉS A KAMPÁNYRENDEZVÉNYEK LÁTOGATÓI

A honoráciorok, illetve az általuk választott jelölő bizottságok általában a polgári középosztály exkluzív találkozóhelyein üléseztek (Hungária Szálló, Lövölde, Saskör, Terézvárosi Kör illetve Terézvárosi Klub stb.), de a szűkebb jelölő bizottságok olykor egyes választók lakásain gyűltek össze. (1. ábra, lásd 136. oldal) A körök, klubok, kaszinók befolyásos vezetőjük, az úgynevezett „törzsfőnökök” köré szerveződő klikkek voltak, így voltaképpen a helyi hatalmi elitet jelentették: tagságuk általában önálló választói csoportot alkotva együtt állított jelöl-

¹⁵ *A Hon* 1878. augusztus 4. Reggeli kiadás 2.

¹⁶ „Tudvalevőleg a mostani választási mozgalom idejében a korteskedés országzerte pro- és contra folyik és a tisztességes korteskedés a törvény korlátain belül is meg van engedve a mit Komlószy László VIII. kerületi elöljáró helyettes és békebíró tesz t.i. hivatali állását felhasználva boltból-boltba megy és az illető kereskedőket, kik sok tekintetben az elöljáróságtól függenek, aláírásra kényszeríti, hogy Szilágyi Dezsőre fognak szavazni. [...] Kérjük ezt különösen amiatt is közzé tenni, hogy a főváros polgármestere, kinek igazságszeretetét ismerjük, tudomást szerezzen arról s e tekintetben intézkedjék, mert nem hisszük, hogy ilyen hivatali visszaélést eltűrje. Különben Komlószytól nem lehet más eljárást várni, hisz ő a »Pesti Napló« szerkesztőségi szolgálója volt, ő még most is lekötöztetette ezen szerkesztőségnek [...]» *Ellenőr* 1878. július 16. Reggeli kiadás 4. A hírbe hozott lap természetesen visszautasította a vádat. *Pesti Napló* 1878. július 19. Reggeli kiadás 2.

tet.¹⁷ A VII. kerületi Polgári Kör közönsége például 1878-ban saját jelöltet akart indítani,¹⁸ s a végül megtalált, párton kívüli Hoffmann Pál el is nyerte a kerület mandátumát. A fővárosi körök jellemzően a kormánypárt bázisát alkották, a kivételt a VII. kerületi Polgári Kör, illetve az országgyűlési ellenzék felé is nyitott, az ekkor még a mai Semmelweis utcában álló Arany Sas szállóban gyülekező – és nevét innen elnyerő – belvárosi Saskör jelentette.¹⁹ Az egyletekben uralkodó politikai klíma szempontjából tanulságos *A Hon* tudósítása a Terézvárosi Klub egyik 1878-as választmányi üléséről, ahol az alábbi indítvány született:

„[A] helyiség adassék át a Podmaniczky-párt részére, hogy ott naponta 6 órakor gyülekezhessenek. Stern Adolf kívánta, hogy minden pártnak, mely a clubban képviselve van, engedtessek át a hely. Végül, a Podmaniczky-párt részére határozottat odaadni a helyiség minden este. A többi pártnak is jogában áll más időben díjfizetés mellett a körben gyűléseket tartani.”²⁰

Egyes jelöltek választási főhadiszállásukat vendéglőkben rendezték be, de többen külön irodát is fenntartottak, többnyire földszinti üzlethelyiségekben.²¹ A lejáró mandátumú képviselők beszámoló beszédeire, illetve a jelöltek programbeszédeire általában tágasabb, jelentősebb tömegek befogadására alkalmas helyeken (a már említett középületekben, illetve nagyobb kerthelyiségekben) került sor. A programbeszédeket a jelöltet a lakásáról elhozó, majd oda visszakísérő felvonulások során népszerűsítették a választókerületben. Bár az alábbi példánk nem az 1878-as választás kapcsán maradt ránk, mégis jól illusztrálja az ilyen meneteket. Az 1884-es kampányra vonatkozik az a kérelem, amelyet Radocza János VI. kerületi „törzsfőnök” – aki 1878-ban még jelölt volt – nyújtott be Thaisz Elek akkori rendőrfőkapitányhoz. A kérelemben Radocza megadta annak az egy négyes és ötven-hatvan „rendes” fogatból álló díszmenetnek az útvonaltervét, amely Busbach Péter képviselőjelöltet a Nagymező utcai *Orpheumban* megtartandó programbeszédre kísérte volna Busbach Bálvány (a mai Október 6.) utcai lakásáról odafelé a Deák tér, visszafelé a Gyár (a mai Jókai) – Király utca – Deák tér útvonalon, vagyis a menet szinte az egész városrészt bejárta volna. A rendőrség végül csak a legrövidebb változatot engedélyezte, mind a Deák tér,

¹⁷ *A Hon* 1878. július 2. Reggeli kiadás 2; *Egyetértés* 1878. július 9. 2. A klikkekre és a törzsfőnökökre Vörös 1978: 463–464; Sipos 1996: 30–31; Horváth 2010: 70–71.

¹⁸ *Ellenőr* 1878. június 5. Reggeli kiadás 3.

¹⁹ Három belvárosi helyszín – Vadászkiért, Arany Sas, Nemzeti Szálloda – közül végül az egyesült ellenzéki Királyi Pál hívei is az Arany Sas szállodát választották gyülekezéseik helyszínéül, a sajtóban ellenben semmi nyoma annak, hogy végül bármikor is ott gyűléseztek volna. *Ellenőr* 1878. július 24. Reggeli kiadás 2; *A Hon* 1878. július 24. Reggeli kiadás 2.

²⁰ *A Hon* 1878. július 21. Reggeli kiadás 2. (Kiemelés az eredetiben.) Stern Adolf a fővárosi törvényhatósági bizottság tagja volt. Míg az említett döntésig a Szapáry- és a Bobula-párt is használta a Klub helyiségét, ezután már csak a Podmaniczky-párt gyűléseiről tett említést a sajtó.

²¹ Podmaniczky Frigyes Sugár út 27. sz. alatti irodája, címének feltüntetésével külön fejléces levélpapírt is csináltatott.

mind a Gyár utca és a Király utca érintését megtiltotta, a mindmáig ismerős forgalmi okokra és más, már előbb bejelentett felvonulásokra hivatkozva.²²

Nem szabad elfeledkezni a korabeli választások egyik legkarakteresebb rendezvénytipusáról, a választók nem racionális érvek mentén történő meggyőzésére (alapesetben törvényesen!) hivatott, gyakran zenés kortesvacsorákról sem. Ez utóbbiakra természetesen vendéglőkben került sor, amelyek lehettek a jelölttel szimpatizáló vendéglősök tulajdonában, de az is előfordult, hogy a kortesek kibérelték azokat. Arra is akadt példa, hogy ugyanabban a vendéglőben eltérő pártállású jelöltek tartottak rendezvényt. Különböző pártok gyülesezhetek ugyanazokban a középületekben is, például a Vigadóban vagy a Lövöldében. A mai Lövölde téren állt házban – bérleti díj fejében – valamennyi VI. és VII. kerületi képviselőjelölt lehetőséget kapott választói meggyőzésére. Előfordult, hogy két esemény egymásra szervezése miatt az egyik jelöltnek új helyszín után kellett néznie,²³ de az is megtörténhetett, hogy két csoport egyidejűleg megtartott rendezvénye incidensbe torkollott.²⁴ Szintén népszerű politikai helyszínnek számított az új és elegáns Duna-parti Hungária Szálló, amelynek egyik lakosztályában 1878-ban a függetlenségi Irányi Dániel, egy másikban pedig a szabadelvű Havas Ignác rendezte be választási főhadiszállását; ám a Hungária egyaránt volt helyszíne kormánypárti és ellenzéki kortes rendezvényeknek. Akadt ugyanakkor olyan gyűlés, amit különös módon a nem éppen jó hírű Bástya utcai Garni Szállóban tartottak.²⁵

A belvárosi és lipótvárosi kormánypárti jelöltek irodái, illetve rendezvényei elsősorban a nemrégiben kiépült Duna-korzó (főleg az említett Vigadó és Hungária Szálló), míg a VI. kerület jelöltjeinek rendezvényei főleg a Sugár út épületeire koncentráltak. Jókai Mór leginkább a József körúton és a Rákóczi úton tartotta kampánygyűléseit. A IX. kerületi kormánypárti gyűléseket pedig a városrész főutcájában, a Soroksári (a mai Ráday) utcában, vagy olyan középületekben

²² BFL VI.1.b. 9. doboz. 36151/1884. Csak a fővárosi rendőrségről szóló 1881. évi XXI. törvény 7. §. e.) pontja szabályozta azt, hogy a meneteket a rendőrségnél kell bejelenteni. 1881-ig a választási gyűléseket és meneteket az 1874. évi XXXIII. törvény 104. §-a értelmében a polgármesternek kellett bejelenteni, már 1881 előtt is előfordult azonban, hogy egyes rendezvényeket a rendőrségnek jelentettek be. 1878-ban választási rendezvénnyel kapcsolatban két írásos bejelentés maradt fenn: Hindy Kálmán jelentette be a leköszönő IX. kerületi képviselő, Csernátóny Lajos június 29-i beszámoló beszédét (ügyirat-szám: 33041-1878), illetve bejelentésre került Jókai Mórnak a Belezna-y-kertben, június 21-én előadott programbeszéde (ügyirat-szám: 37156-1878). BFL VI.1.b. 9. doboz.

²³ 1878. július 29-ére mind a VII. kerületi Hoffmann-párt, mind a VI. kerületi Podmaniczky-párt kinézte magának az épületet. Az elsőség okán végül ez az időpont a Hoffmann-párté lett. *Ellenőr* 1878. július 27. Reggeli kiadás 3. Podmaniczky Frigyes programbeszédére új időpontként július 31-e merült fel, amikor a rossz időjárás miatt maradt el a beszéde, másnapra, augusztus 1-jére pedig már a VII. kerületi Füzesséry-párt foglalta le a Lövöldét, így végül a báró programbeszéde a Sugár út 35. sz. alatti VI. Kerületi Klubban hangzott el. *Ellenőr* 1878. augusztus 1. Reggeli kiadás 2.

²⁴ *Egyetértés* 1878. július 7. 2; *A Hon* 1878. augusztus 1. Reggeli kiadás 2.

²⁵ Az *Egyetértés* és *A Hon* szerint ezt a helyszínt a belvárosi közjogi ellenzék, míg az *Ellenőr* – téves – állítása szerint a mérsékelt ellenzék választotta ki. *Egyetértés* 1878. július 12. 2; *Ellenőr* 1878. július 12. Reggeli kiadás 2; *A Hon* 1878. július 12. Reggeli kiadás 2.

szervezték meg, mint például a Köztelek illetve a Bakáts téri óvoda. Ezzel szemben a mérsékelt ellenzéki, és különösen a függetlenségi rendezvényekre jellemzően az egyes városrészek nagy múltú, de immár az új *boulevard*-okkal versenyezni nem képes utcáiban került sor, ahol nagyrészt az általuk megcélolni kívánt társadalmi csoportok egyébként is laktak.

E megoszlásnak nemcsak anyagi okai lehetnek. Az 1887–1888-as gyulai választások kapcsán Bódán Zsolt vetette fel, hogy a kormánypárti jelöltek általában kerültek összejöveteleik nyilvános helyen történő megrendezését, míg az ellenzékiek kimondottan a minél népesebb, tehát számos nem választót is vonzó, népgyűlés jellegű rendezvényeket preferálták.²⁶ A pesti kormánypárti jelöltek esetében szintén megfigyelhető, hogy helyszíneként inkább azokat a zártabb klubokat, kaszinókat, szállodákat kedvelték, amelyek a város reprezentatív útvonalain koncentráálódtak.

Ahogy a fentiekből kiténik, a képviselőjelöltek beszédek helyszínének kiválasztásakor próbálták elkerülni a közterületek, a nyílt utca igénybevételét. A politika működése ezt még nem tette szükségessé, még csak éppen elkezdődött az a folyamat, amelyet Jürgen Habermas a polgári nyilvánosság széteséséneként jellemezett. Habermas azt a folyamatot írta le így, amelynek során a polgári nyilvánosságba fokozatosan betörtek az érvek és ellenérvek racionális mérlegelésén alapuló „közvélemény” alakításában részt nem vevő tömegek, és a középosztálybeli férfiak – tehát a magánemberek közössége alkotta polgári nyilvánosság választópolgárai – által alakított „közvélemény” helyett egyre inkább a nyilvánosság egyéb fórumain formálódó „véleményklíma” határozta meg a választói magatartást.²⁷ Ilyen, a „véleményklímát” alakító egyéb fórummá váltak majd a későbbiekben a tömegsajtó vagy akár az utcai demonstrációk. Mindehhez persze a választójog kiszélesítésére is szükség volt.²⁸ 1878-ban azonban alapvetően még nem az utca jelentette a választási gyűlések színterét.

A döntéseket igénylő választási rendezvények helyszíneitől, a társaskörökből, kaszinókból, vendéglőkből, szállodákból távol lehetett tartani a nem választókat, máshonnan – mint például a Soroksári utcában álló Prückler-gyár udvarából vagy a mai Szentkirályi utcában található Nemzeti Tornacsarnokból – azonban már nem; így ez utóbbi helyeken adott esetben már a nem választók hangja is hallatszott. Mindezek mentén a térhasználat színterei feloszthatók szabadon elérhető nyilvános (azaz utcai), illetve félnyilvános helyszínekre, ahol belépti díj, klubtagság vagy más szűrő rostálta meg a bejutni szándékozókat.²⁹ A nem választók, például a munkások közösségi életének – így politikai aktivitásának –

²⁶ Bódán 2008: 54.

²⁷ Habermas 1971: 304–316.

²⁸ A „közvélemény” rovására uralomra törő „véleményklíma” előtérbe kerülése viszont párhuzamosan ment végbe a nagyvárosi ember térhasználatának egyre fokozódó ellenőrzésével: Gyáni 1998.

²⁹ Ahogy Gyáni Gábor is leszögezte, a nyilvánosság színtereit nem lehet teljesen a „magán” és a „köz” dichotómiájára szűkíteni. Jellemző volt a kampány kezdeti fázisában, hogy a kiszemelt képviselőjelöltet otthonában keresték fel választói, vagy hogy a választók szűkebb csoportjai egyes honoráriumok lakásán gyűléseztek – és ezekről az eseményekről a sajtó is beszámolt. Így az elvileg a magánszféra részére fenntartott lakások is kampányhelyszínekké válhattak – bár

fő színterei ekkor még szintén elsősorban a félnyilvános helynek számító kocsmák és vendéglők voltak.³⁰ 1878. július 7-én a nem választók például az Akácfa utcai Buzalka-féle táncteremben gyűléseztek.³¹

Bár a „tömegek” nézetei ebben az időszakban a választási eredményekben nem feltétlenül mutatkoztak meg (hiszen még a korszak egyetlen igazi tömegmozgalma, a már említett, 1884-ben tetőpontjára jutott antiszemita mozgalom sem tudott jelentős számú képviselői helyet szerezni), megítélésem szerint azonban a racionális mérlegelést nélkülöző „véleményklíma” némi hatást azért mégiscsak gyakorolt a választási eredmények alakulására. Ennek kapcsán két példát említhetünk.

Az 1878-as választás éppen a balkáni válság idején zajlott: ekkoriban a magyarországi közhangulat egyértelműen törökbarát volt, és értetlenül fogadta a Monarchia balkáni terjeszkedését, illetve hozzájárulását az Oszmán Birodalom területcsökkenéséhez. A főváros lakossága például utcai tüntetéseken fejezte ki a hivatalos külpolitikai irányvonallal szembeni nemtetszését.³² Thaly Kálmán, az egyetlen fővárosi győztes függetlenségi jelölt eredményében minden bizonynyal az is szerepet játszhatott, hogy az ő történetírói munkásságának kulcsszerepe volt a törökök iránti magyar szimpátia kialakulásában, akár a kuruc korról, akár a '48-as emigrációról írt munkáira gondolunk.

A másik esemény, amely abba az irányba mutat, hogy a „véleményklíma” esetleg hatással lehetett az eredményre, a VIII. kerületi választás volt, ahol a kerület addigi képviselője, Jókai Mór már július 7-én tartott képviselői beszámolója megtartásakor szembesült az ellenséges bekiabálásokkal, hallgatóságának – elsősorban a boszniai okkupációt sérelmező – ellenzéki szimpátiájával. A mai Rákóczi út és Puskin utca sarkán álló szórakozóhely, a Beleznay-kastély kertjében tartott rendezvényen ugyanis nem a Józsefvároshoz amúgy erősen kötődő írófejedelem párthívei uralták a közhangulatot. Az itteni gyűlés olyannyira kontra-reaktívává vált, hogy az író támogatói, eredeti szándékukkal ellentétben, nem ekkor, a nyilvánosság előtt kérték fel őt az újabb képviselőjelöltségre, hanem egy kisebb küldöttség később diszkrétebben, Jókai lakásán kerített erre sort.³³ Az író végül alul is maradt az egyesült ellenzék jelöltjével, Szilágyi Dezsővel szemben.

Természetesen a közterületeken a választók és nem választók egyaránt kifejezésre juttathatták véleményüket; és valójában még a félnyilvános helyeken sem lehetett teljesen kiszűrni a nem választók, így akár a nők és gyerekek megjelenését. A nem Terézvárosban választó Csorba Géza feleségének, Táncsics Eszternek

a „szalon” intézménye azt mutatja, hogy ezek falain belül is megkettőződött a nyilvános és a privát tér. Gyáni 1998: 31, 35–37.

³⁰ Gyáni 1998: 97.

³¹ *Egyetértés* 1878. július 8. 1. „A nemválasztók és a közeledő képviselőválasztások” címmel megrendezett gyűlést Thaisz Elek budapesti rendőrfőkapitány „felügyelet megtartása” mellett engedélyezte. BFL VI.1.b. 8. doboz (ügyiratszám: 34804/1878).

³² A legnagyobb és szokatlanul heves, 1877. december 16-ai törökbarát tüntetés hatására a kormány 1877. december 23-ai ülésén a választási rendezvények kivételével megiltotta népgyűlések rendezését a fővárosban. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 47. ülés. 1.

³³ *A Hon* 1878. július 8. Reggeli kiadás 2; *Egyetértés* 1878. július 9. 2.

az 1875-ös választás kapcsán Horn Ede terézvárosi képviselőjelölt gyűléséről szóló, a választási gyűléseken a nyilvános és félnyilvános terek elkülönülését jól példázó naplóbejegyzése egyértelműen kifejezi, hogy ezek a választási gyűlések nem csupán a politikai véleménynyilvánítás fórumai lehettek. A nagyvárosi ember az ilyen eseményekre főként látványosságként tekintett, és többek között ezzel is magyarázható, miért vettek részt a nem választók közül is olyan sokan a kampányrendezvényeken.

„[A] Király utcán mentünk ki, mely szörnyen fel van lobogózva; s éppen várták is Hornt, ki a Lövdében fog beszédet tartani. A Lövölde előtt leszállva mi is vártuk a zsidókat; hosszas várakozás után végre megérkezének kocsikon Horn és a küldöttség; lelkes éljenekkel fogadtatott, ezek bementek az udvarra, mi meg ki a Ligetbe [...]”³⁴

A nagyvárosi ember utcai választási/kampány események iránti érdeklődését illusztrálva, Szilágyi Dezső VIII. kerületi jelölt választási beszédéről az *Egyetértés* a következőket írta:

„Az Ősz-utcai tornacsarnok minden nesz elfojtó cser-rétegén vasárnap d. u. 4 órára összegyűlt körülbelül 100 választó mellett annyi látni vágyó, lelkes, de történetesen még nem választó elem, a mennyit a helyiség csak befogadhatott; sőt a karzaton egy-néhány nő is ékeskedett. [...] A látványosságnak vége az lett, hogy egy úr indítványára gyalog kísértetett Szilágyi Dezső úr haza. Azonban a Budapest főváros utcáin nagy számmal létező, hangosság, de még nem szavazó „polgárok” nagy zsvaja arra indítá az „ünnepet”, hogy csak a habarékpártkörig szvenvedje az ovatiót.”³⁵

Akadott olyan jelölt is Podmaniczky Frigyes személyében, akinek kortesei mintha szándékosan kerülték volna a tömegek felmutatását a korteshadjáratban, és célzottan a választókat szólították meg:

„Báró Podmaniczky Frigyes [...] programbeszédét a terézvárosi club helyiségeiben ma este tartotta meg. A párt, mely erősnek érzi magát győzelmének biztos reményében, távol tartá magát a zajos, és szemnek való tüntetésektől; nem rendezett sem menetet – hisz csupán két kocsi ment a jelöltért, sem a nagy közönség tömeges megjelenésével nem akart hatni, mert a terembe csupán választókat eresztettek be.

³⁴ Részlet Táncsics Eszter 1875. június 17-i naplóbejegyzéséből. Táncsics – Csorba 1994: 287. Ezzel kapcsolatban lásd még: Gyáni 1998: 62–74.

³⁵ *Egyetértés* 1878. július 22. 1. Az egyes lapok persze csak az ellenérdeklő jelöltek esetében hangsúlyozták a nem választók jelenlétét a gyűléseken, az általuk favorizált jelöltek gyűlésein a tömeg álláspontjuk szerint egytől egyig választókból állt. Így az *Egyetértés* tudósításainak hangneme is eltérő a lap által favorizált függetlenségi Helfy Ignác, illetve a gúnyosan csak „habarékpártiként” emlegetett egyesült ellenzéki jelölt, Szilágyi Dezső utcai támogatóinak bemutatásakor, hiszen kizárólag az utóbbi esetben hangsúlyos elem a nem választók jelenléte. A lap annak ellenére távolságot tartott Szilágyitól, hogy ekkor nem is indult függetlenségi jelölt a VIII. kerületben.

Mindazonáltal nemcsak a terem volt teli, hanem az utcán is nagyközönség rajzott, mely éljenezte Podmaniczkyt.”³⁶

Az ellenzéki sajtó ugyanakkor nem hagyta említés nélkül, hogy utcai kampány még Podmaniczky programbeszéde kapcsán is folyt:

„Az ülés külsőleg semmi ünnepies színt nem mutatott. Pusztán két kocsi ment a jelöltért; nem voltak zászlók, nem volt lelkesen éljenző nagy közönség. – A zászlók helyett a sugárút mentén hordárok kínálták boldog boldogtalannak br. Podmaniczky életrajzát [...]”³⁷

Arra lehetett számítani, hogy a félnyilvános helyeken a közhangulatot a választók fogják irányítani. A jelöltek támogatottságát azonban még a szűk választói kör és a politika 19. századi működési keretei között is igyekeztek a közterületeken, vagyis az utcán is valamilyen formában megjeleníteni: a választók mozgósítását elsősorban utcai falragaszok, röplapok, kiakasztott zászlók révén próbálták elérni.³⁸

„Szilágyi Dezső a VIII. kerületi egyesült ellenzéki jelölt – kisebbségben látván pártját Jókai pártjával szemben – a képviselő jelöltségről lemondott. Diadalittasan huzzák fel Jókai választói a Mendlház és Berg Károly építész háza, valamint a takarékpénztári épület és Németh Samu háza között az ép oly diszes mint óriási zászlót, mely képviselőjelöltjük dicsőségét hirdeti.”³⁹

A közterületeken való jelenlét részét képezték a különböző felvonulások és a párthíveknek a választási rendezvények közötti csoportos vonulásai, amelyek során – ahogyan arra már fentebb utaltunk – a nők illetve a gyerekek is passzív vagy akár aktív megnyilvánulási lehetőséghez jutottak. A kiskorúak szerepeltetése már ekkor mindmáig elterjedt gyakorlattá vált: a gyermeki ártatlanságot a politikus saját emberi vonásainak hangsúlyozására használta fel. A nők szerepvállalásának lehetséges kereteit ugyanakkor az *Egyetértés* következő tudósítása mutatja be:

„A Terézvárosi hölgyek Helfy Ignácznak, július 21-ére [valójában július 31-ére – G. P.] eső nevenapján gyönyörű fehérselyem zászlót készítettek aranyhimzéssel. A párthelyiségben 31-én közvacsora lesz, melyen Helfy nejevel együtt

³⁶ *Ellenőr* 1878. augusztus 2. Reggeli kiadás 2. Kérdés, hogy ki lehetett-e szűrni a nem választókat a kampányrendezvényekről, amikor ez a feladat a hatóságokra is komoly terheket rótt a szavazáskor.

³⁷ *Egyetértés* 1878. augusztus 3. 1.

³⁸ Az 1874. évi XXXIII. törvénycikk 104. §-a csupán a zászlók „imaházra, állami, törvényhatósági, városi vagy községi középületre, vagy nyilvános iskolára” történő kitévését tiltotta.

³⁹ A zászlókifeszítés apropója, Szilágyi Dezső visszalépésének híre utóbb kacsának bizonyult. Az említett nagykörúti Mendl-ház volt egyébként Jókai Mór korteseinek főhadiszállása. *Ellenőr* 1878. július 17. Reggeli kiadás 1.

megjelen s ezen alkalommal adják át a Terézváros hazaszerető hölgyei zászlójukat a jelöltnek.”⁴⁰

A 19. századi nők számos épületet nem, vagy csak meghatározott feltételekkel (férfikísérettel vagy a férfaktól elkülönített ülésrendet követve) látogathattak, és bizonyos tevékenységeket nem is végezhettek.⁴¹ Nem volt ez másként a választások kapcsán sem. Míg a szavazás helyszínéről például teljesen kitiltották őket, addig a választási gyűléseken felbukkanhattak, ám leginkább a fenti idézetben bemutatott módon vehették ki a részüket a jelölt melletti agitációból. A zászlóhímzés révén ugyan a nők is kifejezésre juttathatták politikai szimpátiájukat, de ez a sajátos, rájuk osztott feladat egyúttal meg is erősítette elkülönülésüket.⁴²

A polgárság és a férfiak dominanciájával jellemezhető közterületeken a maguk helyén tehát megjelentek a nem választók különféle csoportjai is. Míg az egyik fentebbi idézetben bemutatott Táncsics Eszter és Csorba Géza a szemlélődő, érdeklődő nagyvárosi embert jelenítették meg, addig mások egyáltalán nem csak nézelődés céljából látogatták a választási gyűléseket, hanem igenis hallatni kívánták a hangjukat.⁴³ Ennek ellenére, ha volt is némi véleményformáló erejük, annak hatása nem igen bizonyítható, a választás napja pedig éppenséggel már a nem választók kizárásáról (is) szólt.

A TÉRHASZNÁLAT FELETTI KONTROLL A VÁLASZTÁS NAPJÁN

A szavazás napján a rendfenntartásban egyrészt a – választási elnöknek alárendelt – rendőrség, illetve ahol tömegesebb jelenetekre lehetett számítani, a katonaság vett részt.⁴⁴ Másrészt az egyes pártok bizalmi férfiakat választottak, közöttük nem csak olyanokat, akik a választások menetét ellenőrizték, hanem

⁴⁰ *Egyetértés* 1878. július 29. 2. Szinte szó szerint ugyanígy számolt be erről az eseményről az *Ellenőr* és a *Pesti Napló* is: *Ellenőr* 1878. július 29. Rendkívüli reggeli kiadás 2; *Pesti Napló* 1878. július 29. Esti kiadás 2. A július 31-ére eső rendezvények egy része – így ez az ünnepség is – a rossz időjárás miatt később került megrendezésre.

⁴¹ Hayden 2010: 100.

⁴² Gyáni 1998: 46–47.

⁴³ Bácskai Vera hívta fel a figyelmet arra, hogy túlzás lenne a modern nagyváros lakóit Richard Sennett elmélete nyomán kizárólag passzív szemlélőként ábrázolni, hiszen a nagyvárosi ember – és nem csak előadóművészként, vagy magát mutogató *flâneur*ként – tevékeny aktor is lehet. Bácskai 1999: 171, illetve Sennett 1998: 223–236.

⁴⁴ „A választás vezetése, a rend fenntartása és e célból teendő minden előleges intézkedés a választási elnök feladata és kötelessége; ő rendelkezik a rend fenntartására kirendelt rendőri közegekkel és szükség esetén a fegyveres erővel. A szavazatszedő küldöttségek elnökeinek feladata és kötelessége az eléjök utasított választók szavazatainak összeszedése, ők határoznak a szavazatok ellen felmerült kifogások felett, s a küldöttség szavazó helyiségében és annak közvetlen környezetén ők ügyelnek a rend fenntartására, e célból a választási elnöknek rögtön teendő jelentés mellett, a fegyveres erővel is rendelkezhetnek.” 1874. évi XXXIII. törvénycikk. 67. §.

olyanokat is, akik az utcai közrend fenntartásában segédkeztek.⁴⁵ A szavazás napján tehát a tömegek szabályozott mozgása valamennyi induló párt közös feladata volt.

A választók térhasználatára feletti ellenőrzés igénye jelenik meg egy, a Budapest Főváros Levéltára Térképtárában fennmaradt térkép vázlaton (2.a–d ábra). Az Incze György fővárosi főmérnök szignójával ellátott térkép⁴⁶ négy pesti választókerületben a szavazás lebonyolítását szolgáló, a térképeken satírozással jelölt épületek környékének helyszínrajzát ábrázolja az egyes jelöltek választói-nak felvonulási útvonalával, a pártok „állásával”, és a szavazók csoportjai között felállított – a korabeli sajtótudósítások és választási jegyzőkönyvek által is említett – deszkakerítések bejelölésével. A térkép vázlat tehát az egyes jelöltek hívei közötti összeütközések megakadályozására a felettük gyakorolt ellenőrzés megszervezését volt hivatott elősegíteni.⁴⁷ Bár a térkép keletkezési körülményeiről nem sokat tudunk, közelebbi datálását segíti, hogy a VI. kerületi választási helyszínt bemutató részleten nem csak a ténylegesen elindult három jelölt – Podmaniczky Frigyes, Helfy Ignác és Radocza János – hívei számára rezervált területeket tüntették fel, hanem a kerületi választók egy csoportja által – a jelölt vonakodása ellenére – újra meg újra indítani kívánt neves építész és építési vállalkozó, Bobula János számára is kijelöltek egy térséget. Bobula végül a VI. kerületi jelöltségről július 30-án végérvényesen lemondott, és hívei Podmaniczky táborát gyarapították.⁴⁸ Így a térkép nem a végül megvalósult elkülönítést ábrázolja, hanem a fővárosi törvényhatóság berkein belül született, a választások rendjének biztosítását szolgáló előzetes forgatókönyv dokumentuma. Keletkezése talán a központi választmányok a választókerületi bizottsági elnökökkel július 31-én tartott értekezletéhez köthető. Ezen „a választási helyiségek, a szavazásnál szükséges segédszemélyzet beosztása, a pártoknak a választás színhelyén miszerént leendő sorakozása, a szükséges kerítések felállítása iránt minden kerületre nézve külön részleges intézkedések tétettek.”⁴⁹ Említésre méltó, hogy a térképet szignózó Incze György főmérnök fővárosi közhivatalnokként nem a kormánypárt megbízható embereként vett részt a térkép elkészítésében: a *Pesti Napló* szerint

⁴⁵ A pártok aznapi feladata persze nemcsak erre terjedt ki: „Megneveztettek gyorsfutárokat, kik napközben többször a szavazat eredményét a választókhoz házhoz viszik, és az utcán is szétosztják. Kirendeltettek a kocsik, melyek a beteges választókat a választás színhelyére elhosszítják, és azok elhozatalára, kik indolentiából a szavazástól magokat megvonni akarják.” *Ellenőr* 1878. augusztus 4. Reggeli kiadás 2.

⁴⁶ BFL XV.16.e. 257/1. Követválasztási pártok állása. A VI–IX. kerületi helyszínrajzok a pártállások jelölésével, 1878.

⁴⁷ Talán ez a térkép az előzménye az utóbb a 6707/el.n./1896. számú honvédelmi miniszteri rendeletben rendszeresített, a karhatalmi helyszínbiztosítás segítségét szolgáló, a szavazás helyszínére vezető, illetve elzárandó utcákat ábrázoló helyrajzi tervnek. Csekő 2006: 332–333.

⁴⁸ A lemondásról a másnap megjelenő sajtó tudósított. *Ellenőr* 1878. július 31. Reggeli kiadás 2; *Pesti Napló* 1878. július 31. Reggeli kiadás 2.

⁴⁹ *Egyetértés* 1878. augusztus 1.; *Ellenőr* 1878. augusztus 1. Reggeli kiadás 2. A rend fenntartásához katonai segédterőt is igénybe lehetett venni, és ebben a pártok által delegált rendező bizottságok is segédkeztek. *A Hon* 1878. augusztus 1. Reggeli kiadás 2.

valójában a (mérsékelt) ellenzékhez húzott.⁵⁰ A térképvázlat másik érdekessége, hogy nem csak a már eleve lefutottnak tűnő, és – az egyetlen jelölt, Wahrmann Mór közfelkiáltással történt megválasztása révén – valóban el is maradt lipótvárosi választás, de a meglehetősen mozgalmasra sikeredett, három jelölt indulásával és csak a második fordulóban megszületett végeredménnyel zárult belvárosi választás helyszínére sem ad akciótervet (és melleleg a budai választókerületek szintén hiányoznak róla). Wahrmann választói egyébként a jelölt főhadiszállásától, a mai Gresham-palota helyén álló Nákó-háztól vonultak a választás színhelyére, a Vigadó épületébe.⁵¹

A belvárosi volt az a különös választás, ahol a városrész lokálpatrióta elitjének legjavát tömörítő Saskör jelöltje, a közjogi ellenzéki Irányi Dániel végül csupán 27 szavazatot kapott, azaz a függetlenségi érzelmű választópolgárok többsége végül el sem ment szavazni. Talán a függetlenségi jelölt esélytelensége – és az esélyes jelölt, Királyi Pál valóban mérsékelt ellenzékiisége – tette eleve feleslegessé a komolyabb felkészülést ebben a kerületben. A korabeli sajtóban ugyanakkor visszatérő toposz, hogy ez az „ország első választókerülete”, amelynek mandátumát korábban Deák Ferenc birtokolta, ahol a választók a legfelelősségteljesebbek. Vélhetően ez sem indokolta a készültséget ebben a – kiélezett küzdelem ellenére nyugodt körülmények között szavazó – kerületben. A Belvárosban – talán ezért is – elmaradt a választók átvonulása a kerületen.

„A belvárosban csak a városháza tornyán lengő nagy nemzeti lobogó jelzi, hogy ma van a képviselőválasztás napja. A szokásos zászló dísz a házakon, a választó menetek az utczákon, a zajos lelkesült tömegek mind hiányoztak. Az ország első választókerületének polgári puritán egyszerűséggel és lehetőleg csöndben mentek az utczákon. A városrész egészen megtartotta mindennapi kinézését. Az ellenzék a választói közül [sic!] mintegy százan, a Lipót utca 7 szám alatti pártiroda előtt jöttek össze s minden zászló nélkül mentek a választási helyre. A Havas-párt gyűlhelye a piaristák épületének udvara volt: s alig huszan jöttek össze s szintén minden feltűnés nélkül mentek a régi városházába, melynek első emeleti tanácsterme a választási actus színhelye.”⁵²

A VI. kerületi térképrészlet (2.a ábra) a terézvárosi templom mögötti iskolaépület környékét ábrázolja. A rajz készítője nem mulasztotta el a három választási főhadiszállás közül kettő, a Király és a Nagymező utca sarkán álló Benkert Klub avagy Kávéház (Radocza hívei korábban is itt gyűléseztek),⁵³ valamint a Király és a mai Hegedű utca sarkán álló, akkoriban az utóbbi utcának nevet adó Próféta

⁵⁰ *Pesti Napló* 1878. augusztus 3. Reggeli kiadás 2.

⁵¹ *Pesti Napló* 1878. augusztus 5. Esti kiadás 1.

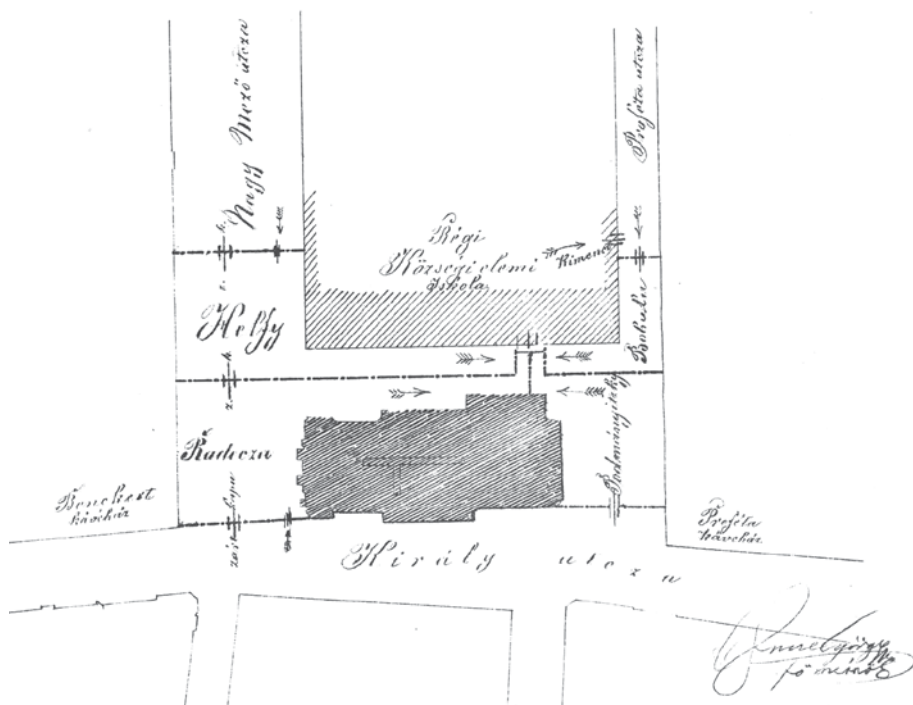
⁵² *Pesti Napló* 1878. augusztus 5. Esti kiadás 1. Királyi Pál választói tehát alig három sarkot vonultak a nagyjából a mai Piarista köz helyén álló városházáig, míg Havas választóinak csak néhány lépést kellett megtenniük a Városház téren. A tudósításban nem említett Irányi Dániel néhány szavazója sem kelthetett nagy feltűnést a Belvárosban.

⁵³ *Egyetértés* 1878. július 7. 2; *A Hon* 1878. július 7. Reggeli kiadás 2; *Egyetértés* 1878. július 10. 2.

2.a ábra

Az 1878-es pesti képviselő-választás biztosításához készített helyszínrajzok
a VI–IX. választókerületekben
(Budapest Főváros Levéltára, Térképtár XV.16.e. 257/1 – 1878.)

Közt. választási
Pártok állása
a fővárosi IV. ker. városi kerületben
1878. Aug. 5^{én}

Kávéház bejelölését sem. A Helfy-párthívek Nagymező utcába történő terelését pedig egyebek között az is magyarázhatja, hogy a jelölt főhadiszállása az adott utca 20. számú házában volt, így hívei nyilvánvalóan ebből az irányból közelítették meg a szavazás színhelyét.⁵⁴ A választók útvonaláról a *Pesti Napló* tudósítása számolt be:

„Szokatlanul élénk képet nyújtott kora reggel az ország- és váczi-út a Károly kaszárnyától kezdve fel egész a lipótvárosi bazilikáig. Már hét óra előtt gyülekeztek különböző pontokon a választók. Fehér és zöld toll különböztette meg az egyes csoportokat. A Helfy-párt a lipótvárosi bazilika előtt, a Radocza-párt a sugár-út sarkán,

⁵⁴ Egyetértés 1878. július 6. 1.

a Podmaniczky-párt a király-utcza sarkán gyülekezett. Mindegyik párt gyülekezési helyén zenekar játszott s nagy számú néző közönség gyűlt össze a pártcsoportok körül.

¼ 8 órakor indult meg gyülekezési helyéről a fehértollas Podmaniczky-párt. Számos választó gyűlt össze s ezek banderium vezetése mellett sippal dobbal vonultak a katonaság által szegélyzet király-utczán keresztül a terézvárosi templomig s annak háta mögött palánkokkal elzárt helyükön foglaltak állás. Utánok jött a választás színhelyére az ó-utczán és nagymező-utczán keresztül a szintén fehértollas Helfy-párt cigányzenével s banderiummal. Legutoljára jelent meg a választás helyén a zöld tollas Radocza-párt, mely a gyülekezési helyen a legkisebb csoportot képezte. E párt a templom bejárata előtt foglalt helyet. Közvetlenül mellettök a nagymező-utczában van elhelyezve elkerítve a Helfy-párt helye.”⁵⁵

A választókat az iskola előtt nemcsak egymástól különítették el, hanem a minden irányból zárt térségbe terelték az egyes pártok híveit, amelyet katonasággal is körbevettek.⁵⁶ A korabeli sajtó szintén összecsapásoktól tartott:

„A VI. kerületben a választási mozgalom a legélénkebb, és a választási színhely a három jelölt részére a tág helyen és deszka falakkal egymástól elválva van elhelyezve. A választási tért katonaság veszi körül és tartja fenn a rendet. Azonkívül a gyár-utczában még egy ezred katonaság és lovasság – netáni szükség esetére – van elhelyezve.”⁵⁷

Ebben a választókerületben kivételesen még a választási jegyzőkönyv is részletesen ismerteti a választók fizikai elkülönítésének módját; feltehetően a választást lebonyolító hatóságok is komolyabb összecsapásoktól tartottak.

„A választás alkalmával fenntartandó rend módozatai iránt a választási elnök [Mérő János – G. P.] aként intézkedett, hogy a Radocza párt választói a terézvárosi Templom terének a Benkert Kávéház melletti részén; a Helfy-párt ugyan ezen térnek a Mező utcára eső másik részén fel állított korlátok között; a Báró Podmaniczky-párt pedig a Teréz templom háta megetti Proféta Kávéház melletti részt – mely elkorlátoztatott – foglalják el [...]”⁵⁸

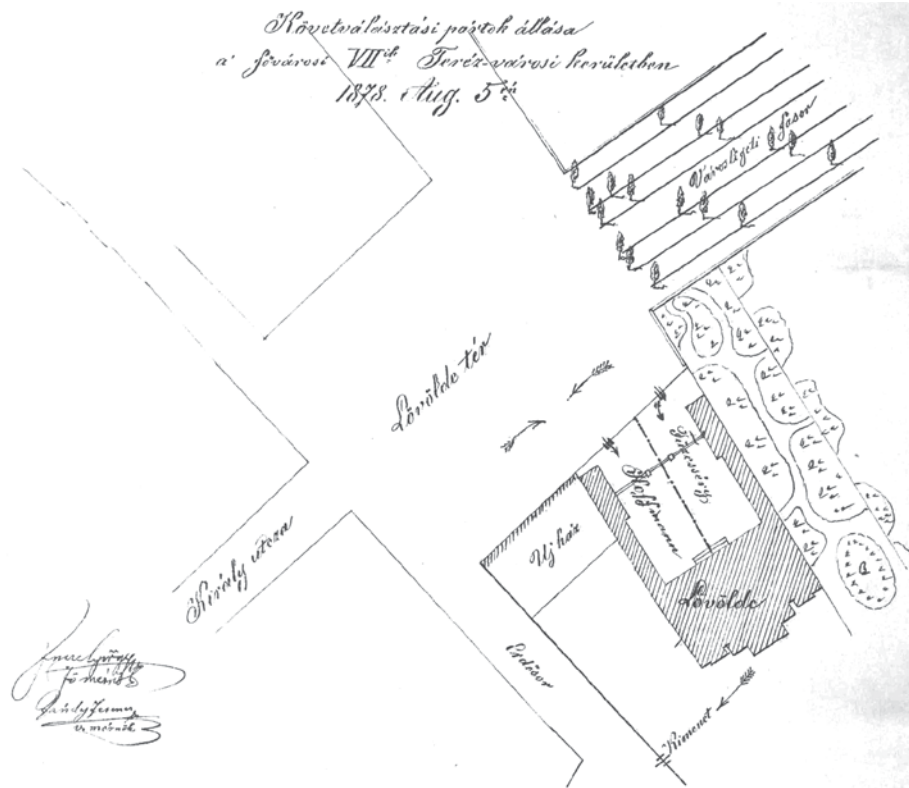
⁵⁵ *Pesti Napló* 1878. augusztus 5. Esti kiadás 1. Az *Egyetértés* előző napi száma még a Váci út (a mai Bajcsy-Zsilinszky út) és az Ó utca sarkára szólította Helfy híveit, ami az épülő Szent István-bazilikától egy kissé északabbra található. *Egyetértés* 1878. augusztus 4. 2.

⁵⁶ Egy belügyminiszteri rendelet tette lehetővé, hogy a törvényhatóság első embere, vagy az illetékes választási elnök kérheti katonai erő kirendelését a választás zavartalanosságának biztosítására, ha ez okvetlenül szükségesnek tűnik. *Ellenőr* 1878. július 31. Reggeli kiadás 2. 1875-ben Tisza Kálmán közölte Kamer Mayer Károly polgármesterrel, hogy a szükséges katonai karhatalom mely gyalogezredek től fog kiállítani, és hogy ezeket a budapesti vár- és térparancsnokságtól kell kérni. Kamer Mayer polgármester ezt miheztartás végett Balassa István terézvárosi választási elnökkel is közölte (ügyiratszám: 2643 eln.). BFL VI.1.b. 9. doboz.

⁵⁷ *A Hon* 1878. augusztus 5. Esti kiadás 1.

⁵⁸ BFL IV.1405. 1. nagydoboz (1878. évi választási jegyzőkönyvek).

2.b ábra

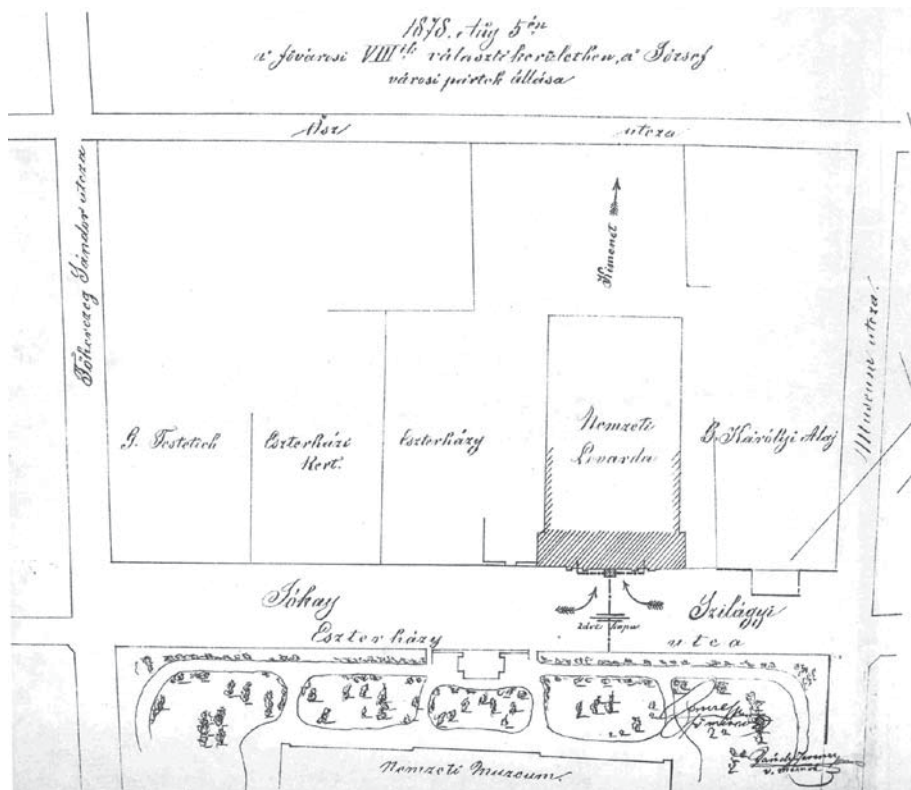

Podmaniczky végül nagy szavazattöbbséggel nyert, így a három induló ellenére sem kellett második fordulót tartani, és az ellenkező várakozások dacára még incidens sem zavarta meg a szavazást. A választók mozgását kontrollálni kívánó hatóságok fokozott elővigyázatosságát véleményem szerint az erős helyi kampány mellett Helfy Ignác, az egyik radikálisan ellenzéki „nagyágyú” indulása, de még inkább Podmaniczky Frigyes utolsó pillanatban történt, ám annál magabiztosabb, professzionálisan szervezett fellépése okozhatta – aminek nyomán felmerült annak az esélye, hogy mindez az ellenérdekű felek gyanakvását és felháborodását is kiváltja.

A VII. kerületi térképészlet (2.b ábra) a Lövöldé teret ábrázolja. A választókat, mint látható, a téren még nem, csak az – amúgy meglehetősen nagy alapterületű udvarral rendelkező – épületben választották szét. A kerületi függetlenségi Füzesséry-párt reggel hat órakor gyülekezett a Dohány utcai zsinagóga melletti Szegedi Kávéháznál, majd a Dob, Akácfa és Király utcán át⁵⁹ „zeneszóval, banderiummal, de kevés választóval indultak a választási helyre, a lövöldébe;

⁵⁹ A Hon 1878. augusztus 4. Reggeli kiadás 2. A VII. kerületi függetlenségiek tehát egész közel gyülekeztek a VI. kerületi jelöltek táboraihoz, majd vonulásuk során is megközelítették a VI. kerületi szavazási helyszínül szolgáló iskolát.

2.c ábra

a Hoffmann-pártiaknak nem volt zenéjük, de annál több a választójuk.”⁶⁰ A menet annak ellenére végigvonult az egész városrészben, hogy választási helyisége a Lovólde közvetlen közelében volt, s a párt ennek „[...] ablakából saját jelvényeit dobálta az utcára, ezeket felkapkodták s ezzel mulattak, míg a választók Hoffmannra szavaztak.”⁶¹

A VIII. kerületi térképrészlet (2.c ábra) a Nemzeti Múzeum mögött álló Nemzeti Lovarda környékét mutatja be. A következő sajtótudósítás rávilágít arra, hogy a cél elsősorban az volt, hogy a különböző pártállású híveket a szavazóhelyiség körül különítsék el egymástól, hiszen másutt is előfordult, hogy az egyes pártok hívei ugyanazon a téren gyülekeztek. Másrészt kiderül belőle a választók elkülönítésének másik célja, az eseményekbe beleszólni kívánó nem választók minél távolabb tartása a voksolás színhelyétől:

⁶⁰ Pesti Napló 1878. augusztus 5. Esti kiadás 1.

⁶¹ Pesti Napló 1878. augusztus 6. Reggeli kiadás 2.

„A Józsefvárosban, hol pedig a pártharcz tán legnagyobb méreteket öltött, a pártok egymás közvetlen közelében gyülekeztek, a templomtér jobb felén a Jókai-párt, a baloldalon a Szilágyi-párt. Mindkét párt számos zászlóval jelezte a gyülekezés helyét; a Jókai-párt a hajnali órákban zeneszóval járta körül a várost; később mind a Jókaiak, mint a Szilágyiak részéről díszes bandérium (a Jókai-párt részéről mind magyar nemzeti öltönybe öltözött választók) serkentették a népet részvételre. A lovardához megérkezve, a Jókai-párt a Sándor-utcza felől való, a Szilágyi-párt a muzeum-utcza felől való oldalon foglalt állást, itt deszkafal által elválasztva. Az utcák bejáratánál rendőrök képeznek sorfalat s visszatartják a nem választó közönséget, mely kiválólag e kerület felé nyomul az egész városból. Az utcára szolgáló muzeumkert a közönség elől el van zárva; ennek kerítése mögül csak Pulszky rivalkodik kifelé, élénken rendreutasítva az ellennézetű választók által.”⁶²

A IX. kerületi térképrészlet (2.d ábra) tervezete nyomán a két kormánypárti jelölt, Steiger Gyula és Wodianer Béla egymáshoz közelebb beosztott híveihez képest a függetlenségi Thaly Kálmán választóinak szemből kellett volna megérkezniük a választás helyszínére.⁶³ A választás napjára azonban feltehetően megváltozott a pártok elrendezése: az *Egyetértés*, az *Ellenőr* és *A Hon* egyöntetű felhívása szerint részben a Soroksári utcába, részben pedig a Ferenc térre hívták össze Wodianer híveit, hogy a Soroksári utcában egyesülve innen, tehát a térképen a Thaly-pártnak kijelölt irányból közelítsék meg a Köztelek épületét.⁶⁴ A szavazás során az elkülönítés ellenére a karhatalom mindvégig jelen volt, sőt, mint ahogyan a választási jegyzőkönyv fogalmaz: „csak estefelé kellett az Üllői úton a Köztelek előtt az utcai forgalom szabadon tartása végett az összecsoportosult nép között egy csapat katonaságot felállítani”.⁶⁵ A térképhez képest eltérően megvalósult forgatókönyvre utal az is, hogy a második fordulóban szintén Thaly hívei érkeztek az Üllői út felől.⁶⁶ Feltehetően a hatóságok időközben rájöttek, hogy a nagyobb és potenciálisan veszélyesebb függetlenségi tábort érdemesebb a szélesebb utca felé terelni, sőt augusztus 22-én már Thaisz Elek rendőrfőkapitány is tiszteletét tette itt.⁶⁷ Thaisz

⁶² *A Hon* 1878. augusztus 5. Esti kiadás 1. Pulszky Ferenc, a Nemzeti Múzeum akkori igazgatója ekkor már túl volt a szavazási procedúrán: Szilágyi hívei közül elsőként adta le voksát az egyik küldöttség előtt. BFL IV.1405. 2. nagydoboz (1878. évi szavazási listák).

⁶³ A IX. választókerületben lezajlott választásokról részletesebben Gerhard 2008.

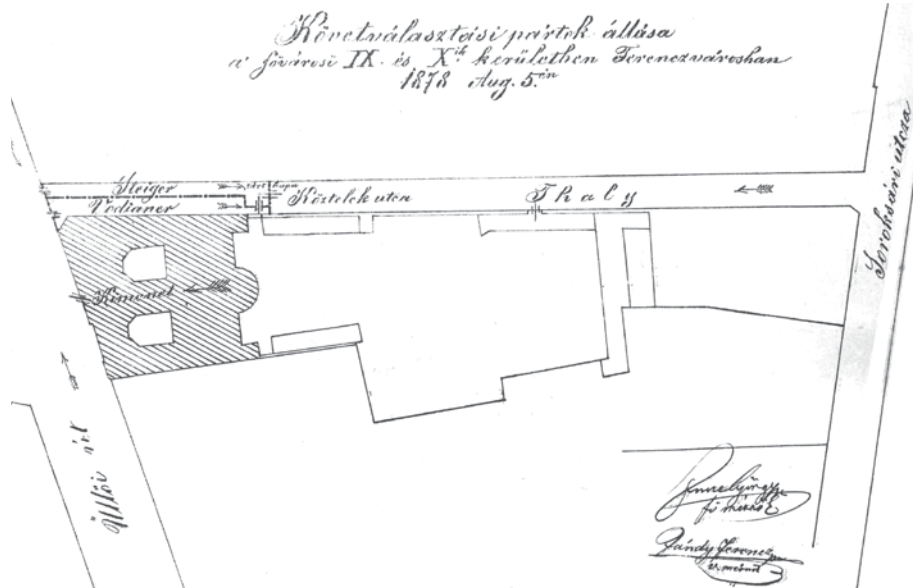
⁶⁴ *Egyetértés* 1878. augusztus 4. 2.; *Ellenőr* 1878. augusztus 4. Reggeli kiadás 2.; *A Hon* 1878. augusztus 4. Reggeli kiadás 2.

⁶⁵ BFL IV.1405. 1. nagydoboz (1878. évi választási jegyzőkönyvek).

⁶⁶ A Thaly-párt fél nyolckor gyülekezett a Ferenc téren, majd innen az Üllői úton át vonult a Köztelekhez, míg a Steiger-párt szavazói 6 és 7 óra között találkoztak a Bakács téri kisdudónál, majd a Soroksári utca felől közelítették meg a választási helyszínt. *A Hon* 1878. augusztus 21. Esti kiadás 1.; *Egyetértés* 1878. augusztus 23. 2.; *A Nép Zászlója* 1878. augusztus 24. 2.

⁶⁷ *Egyetértés* 1878. augusztus 23. 2.; *A nép zászlója* 1878. augusztus 24. 2. Ekkor nem a Köztelek első emeleti helyiségeiben zajlott le a voksolás, mint az első fordulóban, mert időközben egy tanszerkiállítás nyílt meg ott, hanem az udvar hátsó részén, sátrakban. *A Hon* 1878. augusztus 22. Esti kiadás 2.

2.d ábra

a választási helyszínen történő személyes megjelenésével már más alkalmakkor is demonstrálta, hogy a rendőrség ura a helyzetnek.⁶⁸

Az valamennyi térképészletben közös, hogy a választók, miután leadták szavazatukat, egyetlen kijáraton távozhattak a voksolás helyszínéről, tehát a hatóság szemszögéből a szavazás után azonnal kikerültek a potenciális rendbontók szerepéből. Azt azonban hozzá kell tenni, hogy a választókat kicsi, általában ötfős csoportokban engedték a választási küldöttségek elé, ennek megfelelően a helyszínt már nem tömegesen hagyták el. Az sem volt ugyanakkor ritka, hogy egy szavazó az „övéihez” visszatérve várta meg az eredményhirdetést.

A fentiekben bemutatott térkép mindemellett nem egyedülálló a korszakban: a budapesti rendőrségi iratokban, az 1875-ös választásokra vonatkozó feljegyzések között található hasonló, ám keltezetlen és nem szignált térképészlet.⁶⁹ Az egyik ilyen skicc az 1875-ös V. választókerületben, vagyis a még ketté nem osztott Terézvárosban lebonyolítandó szavazás előkészítéseképpen a terézvárosi iskola, vagyis az 1878-as VI. kerületi választási helyszín, míg egy másik az Üllői úti Köztelek környékét ábrázolja. Ezekon a térképészletokon az egyes tábortokat nem azonosították a jelöltek megnevezésével, de datálásukat segíti,

⁶⁸ Így tett az 1884-es választások alkalmával is, amikor még inkább rendbontásoktól lehetett tartani. Varga 2010: 28. Az 1877. decemberi, Verhovay Gyula gyűjtő hangú beszéde nyomán incidensekbe torkollott orosz- és kormányellenes tüntetésen azonban Thaisz fegyvere visszafelé sült el, és őt magát is atrocitás érte. BFL VI.1.b. 8. doboz.

⁶⁹ BFL VI.1.b. 9. doboz.

hogy mind a terézvárosi, mind a ferencvárosi vázlat két szavazótáborral számol, a terézvárosi részleten pedig az 1878-ban a mai Hegedű utcának nevet adó Próféta Kávéház helyén még egy pékség található. A térképvázlatok létrehozásának körülményeire nézve tanulságos, hogy az 1875-ös térképek a rendőrség budapesti főkapitányságának iratai közt maradtak fenn, tehát a szavazás zavartalan lebonyolításának megszervezése érdekében ez a szerv használhatta fel őket.

Az 1875-ös térképvázlaton a pártok elhelyezkedését egy 1875. június 29-i keltezéssel kiadott, és a rendőrség által gondosan megőrzött falragasz segít azonosítani.⁷⁰ A hirdetmény szövegéből kitűnik, hogy az 1875. július 1-jei választáson a választók útvonalának szabályozására a két párt megbízottjai és a választási elnökség között külön megállapodás jött létre, amit az adott plakáton a nagyközséggel is tudattak. A választók már ekkor is – akárcsak 1878-ban – a kerület forgalmas és nagy kiterjedésű pontjain, de egymás közelében gyülekeztek, hogy aztán eltérő – és az 1878-as választáshoz képest is alternatív – útvonalakon közleltsék meg a szavazás helyszínét. A falragasz szövegéből kiderül továbbá, hogy a szervezők külön gondoltak az egyénileg voksolni igyekvő választókra, és a nem választók távol tartását is részletekbe menően szabályozták.

Az 1875-ös térképvázlatok közül a Köztelek környékét ábrázoló rajz esetében az épület Köztelek utcai bejáratánál felhúzott deszkafal, illetve a két szavazótábornak az Üllői út, valamint a Soroksári utca felőli érkezése hivatott a rajz szerint a választók elkülönítésére, míg a Köztelek Üllői úti bejáratán távozhattak a választók. A terézvárosi térkép ugyanakkor – az 1878-as változattal szemben – mindkét tábornak külön-külön kijáratot mutat a Király utca felé. Ez a megoldás 1878-ra valamennyi ábrázolt választási helyszínen eltűnik, pedig a sajtó szerint a leszavazott választók gyakran visszatértek jelöltjük táborába.

⁷⁰ „1-ször. Ünnepléses tömeges felvonulás esetében a *Horn-pártbeli* választók az országúton a szege di kávéház előtt gyülekezzen egybe, a három dob és az akácza utcán át vonulnak a terézvárosi templom megetté térére s ott a Fleischmann-féle házban levő Holocher kávéház előtt helyezkednek el. A *Falk-pártbeli* választók ellenben ünnepléses tömeges menettartás esetében a váczú-uton levő hazai takarékpénztári épület előtt gyűlvén egybe, a két szerecsen utcán fognak a nagymező utcába bevonulni s a Benkert kávéház és templom közti téren megállapodni. 2-ször. Azon választók, kik *egyenként* jelennek meg a választási helyen, A Kisdiófa, Kismező, Akácza, Gyár és Nagymező utcákon át a Királyutca valamint a Nagymező utca felől is csatlakozhatnak pártfeleikhez. 3-ször. A pártfelek elhelyezkedési teréről, a választás megnyitása-kor sorshuzás útján megállapítandó rendben fognak a két párt választói felváltva 15-önként a választási helyiség épületébe beszóllitatni, hol azok, kik már választási igazolványokkal el vannak látva a szavazási helyiségbe azonnal belépnek, ellenben azoknak, kik még azzal ellátva nincsenek, igazolványuk a belépés előtt átszolgáltatni, csak így lehetvén a választási törvény 34-ik §-ának azon rendelete kivihető, miszerint a választási helyiségben, a működő közegek kívül csak választók lehessenek jelen. A kik a választók névjegyzékébe felvetteknek nem találatnak, nyomon eltávozhatnak anélkül, hogy a szavazási helyiséget érintsék. 4-szer. A szavazók neveik első betűje szerint fognak a három szavazatszedő küldöttség közt feloszlani. – Ez iránt a pártok megállapodási helyén, valamint a küldöttségek asztalai felett találandó falragaszok szolgáltatnak a tisztelt választó közönségnek tájékozást. 5-ször. Szavazás után a választási helyet azonnal elhagyni mindenki kéretik. – Az eltávozás a templom utcán történik.” (Kiemelés az eredetiben. – G. P.) BFL VI.1.b. 9. doboz.

ÖSSZEZÉS

Az 1878-as pesti országgyűlési képviselőválasztások kampányeseményeinek nagy része félnyilvános, illetve magánterületekre korlátozódott, hogy a politikai véleménynyilvánítás megfelelő korlátok között maradhasson. Az utca ekkor még alárendelt szerepet játszott: alig volt terepe a választási harc keretei között a politikai nézetek artikulálásának. Az utcai jelenlét leginkább a jelöltek mögött álló tömegtámogatást nyomatékosította. A korteshadjárat során szükség volt ugyanis arra, hogy a jelöltek a közterületeken is megmutassák magukat. Ennek elsődleges eszközei voltak a kampányrendezvényekre invitáló falragaszok, az elkötelezett választók által kiaggatott zászlók, a nagy forgalmú terekről induló, a választókerületet átszelő felvonulások. A tömegtámogatás bizonygatására igénybe lehetett venni akár a – még inkább csak szemlélődő/bámécszkodó, de időnként aktivizálódó – nem választókat is.⁷¹

A kortársak azonban talán túlzottan nagy jelentőséget tulajdonítottak az „utca hangjának”, mint a szavazás végeredményét befolyásoló tényezőnek. Valójában a választóhelyiségen kívül is elsősorban a szervezés, a rendelkezésre álló anyagi források mértéke, illetve egyes választók függő helyzetének kihasználása számított. A korteshadjárat színhelyeit áttekintve megfigyelhető, hogy az egyes pártok között éppen az anyagi forrásokhoz való hozzáférés, illetve a megcélozni kívánt választói rétegek különbségei miatt jelentős eltérések voltak. A kormánypárti jelöltek inkább Pest reprezentatívabb körzeteiben jelentek meg, az ellenzékiek azonban a kevésbé tehető, illetve elavultabb területek lakóihoz közeledtek. Az utóbbiakra volt jellemzőbb a nyilvános területek használata is a választási küzdelem során.

Míg a jelöltállítás befolyásolásában, illetve a jelöltek népszerűségének „alakításában” a választójoggal nem rendelkezők is bizonyos, korlátozott szerepet játszhattak, addig a választási eredményeken a „tömegek” ereje már aligha mutatkozott meg.⁷² Az 1878-as pesti választásokon – ahogy a dualizmus időszakának legtöbb választásán – a hatóságoknak sikerült mederben tartaniuk, a kellő szintre szorítaniuk a politikai véleménynyilvánításokat. A hatalom törekvését a tér kontrollálására ugyanis mindig veszélyeztették a közterületeken zajló tömeges megmozdulások, mivel a választási kampány lebonyolításához szükséges tömegrendezvények az eltérő, és jellemzően nem racionális kritikai vélemények artikulálásával fenyegetően megkérdőjelezhetik a fennálló hatalmi viszonyokat.⁷³ Ez a veszély 1878-ban még nem volt véresen komoly: a választási rendszernek és a politikai tömegmozgalmak hiányának köszönhetően ekkor még ellenőrzés

⁷¹ A nem választók politikai aktivitását mutatja, hogy a tüntetések, tömegrendezvények főszereplői gyakran a választójogból életkoruk vagy társadalmi státusuk miatt kirekesztett egyének voltak. Például a már említett 1877. decemberi tüntetés résztvevői is jellemzően fiatal inasok. BFL VI.1.b. 8. doboz.

⁷² Az 1884-es józsefvárosi, illetve erzsébetvárosi választások kapcsán egyaránt erre a következtetésre jutott: Horváth 1998: 512; Kövér 2011: 677.

⁷³ Hurd 2000.

alatt lehetett tartani a nagyváros lakóit. A cél eléréséhez azonban a hatóságoknak – és a velük a térhasználat feletti ellenőrzésben együttműködő pártoknak – már ekkor is komoly erőfeszítéseket kellett tenniük. Ez különösen a választás napján vált szembetűnővé, amikor a képviselőjelöltek táboraikat egymástól deszkakerítésekkel választották el, a választókat kisebb csoportokban bocsátották a szavazóhelyiségekbe, a nem választókat pedig szigorúan kizárták a választás helyszínéről, ezzel biztosítva, hogy a közterületeken nem garantálható teljes körű ellenőrzés a szavazóhelyiségekben már totális lehessen.

FORRÁSOK

Budapest Főváros Levéltára, Budapest (BFL)

IV.1403.a. = Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei. 1877–1878. <http://archivportal.arcanum.hu/szkj/opt/a100322.htm?v=pdf&a=start&a1> (Letöltés: 2011. október 26.)

IV.1405. = Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága Központi Választmányának iratai. 1878–1881.

VI.1.b. = Magyar Királyi Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának iratai. Általános iratok. 1875–1878.

XV.16.e. = Térképtár. Budapest (székes)főváros térképei. 1878.

Egyetértés, 1878.

Ellenőr, 1878.

A Hon, 1878.

A Nép Zászlója, 1878.

Pesti Napló, 1878.

1848. évi V. törvény; 1874. évi XXXIII. törvény; 1881. évi XXI. törvény. <http://www.1000ev.hu/> (Letöltés: 2011. október 26.)

Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1867–1941. www.digitarchiv.hu (Letöltés: 2011. október 26.)

Táncsics – Csorba 1994: *Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója*. (Válogatta és szerkesztette Buza Péter.) Széphalom Könyvműhely, Budapest.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Bácskai Vera 1999: Az újdonság ígérete és buktatói. *BUKSZ* (11.) 2. 168–173.

Bódán Zsolt 2008: Pártok és választások Gyulán 1887–88-ban. In: Réfi Attila – Sziklai István (szerk.): *Politikai pártok a 19–20. században. Tanulmányok*. MTA–ELTE Pártok, Pártrendszerek, Parlamentarizmus Kutatócsoport, Budapest, 43–58.

Csekő Ernő 2006: Katonáság és csendőrség az 1901. évi „véres” pincehelyi választáson illetve a pótválasztáson. *Tolna megyei levéltári füzetek* (11.) 329–370.

- Gerhard Péter 2008: Az 1878-as és az 1881-es országgyűlési képviselő-választások a budapesti IX. választókerületben. *Fons* (15.) 4. 375–424.
- Gerő András 1988: *Az elsőprő kisebbség. Népképviselet a Monarchia Magyarországnán.* Gondolat, Budapest.
- Gerő András 1990: A kortes. *Jel-Kép* (11.) Februári különszám, 79–92.
- Gyáni Gábor 1998: *Az utca és a szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten (1870–1940).* Új Mandátum, Budapest.
- Gyáni Gábor 2007: „Térbeli fordulat” és a várostörténet. *Korunk* III. folyam (18.) 7. 4–12.
- Habermas, Jürgen 1971: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása.* Gondolat, Budapest.
- Hayden, Dolores 2010: A városi táj története. A „sense of place” és a tér politikája. In: Szijártó Zsolt (szerk.): *Közlétér. Fogalmak, nézőpontok, megközelítések.* Gondolat – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest – Pécs, 90–111.
- Horváth J. András 1998: Józsefváros választópolgársága az 1884. évi képviselőválasztás tükrében. *Fons* (5.) 4. 481–525.
- Horváth J. András 2010: *A megigényelt világáros. Budapest hatósága és lakossága a város-egyesítés éveiben.* (Disszertációk Budapest Főváros Levéltárából 2.) Budapest Főváros Levéltára, Budapest.
- Hurd, Madeleine 2000: Class, Masculinity, Manners, and Mores. Public Space and Public Sphere in Nineteenth-Century Europe. *Social Science History* (24.) 1. 75–110.
- Kozári Monika 2003: *Tisza Kálmán és kormányzati rendszere.* Napvilág, Budapest.
- Kövér György 2011: *A tiszzaeszlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek.* Osiris, Budapest.
- Novák Veronika 2009: A térhasználat kutatása – módszerek és lehetőségek. A társadalmi tér vizsgálata a középkori és a kora újkori városok történetében. *Urbis. Magyar Város-történeti Évkönyv* (4.) 11–33.
- Sennett, Richard 1998: *A közéleti ember bukása.* Helikon, Budapest.
- Sipos András 1996: *Várospolitikai és városigazgatás Budapest, 1890–1914.* Budapest Főváros Levéltára, Budapest.
- Szabó Dániel 1992: A magyar társadalom politikai szerveződése a dualizmus korában. Párt és vidéke. *Történelmi Szemle* (34.) 3–4. 199–230.
- Szabó Dániel 1999: Parlamentarizmus Magyarországon. I. rész (1867–1918). In: Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944).* Korona, Budapest, 7–156.
- Varga Lajos 2010: Országgyűlési választások a dualizmus korában. In: Földes György – Hubai László (szerk.): *Parlamenti választások Magyarországon, 1920–2010.* (Harmadik, bővített, átdolgozott kiadás.) Napvilág, Budapest, 15–45.
- Vörös Károly 1978: A fővárostól a székesfővárosig, 1873–1896. In: Vörös Károly (szerk.): *Budapest története IV. Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 321–524.
- Weber, Max 1970: *Állam, politika, tudomány. Tanulmányok.* KJK, Budapest.